

Odkazy pokrokových osobností naší minulosti: biografie jako předmět historického výzkumu / Legacy of the progressive personalities of our past: biography as an object of the historiographical research

Václav Sixta

Abstrakt

Studie se na příkladu knižní edice nakladatelství Melantrich „Odkazy pokrokových osobností naší minulosti“ zabývá problematikou výzkumu biografického žánru v historické perspektivě. Studie je postavena na výzkumu edice „Odkazy“ a textů, které ji obklopují. Cílem studie je představit čtenáři tuto edici po faktografické stránce a demonstrovat na ní také badatelské problémy a možnosti výzkumu žánru biografie v současné historiografii.

Abstract

The paper focuses on the issue of research of the genre of biography in historiographical perspective. The key material is the book series „Legacy of the progressive personalities of our „past”, which was published from the year 1961 to the year 1991 in Czechoslovakia. The goal of the text is to present the book series itself, but it mainly aims to demonstrate the opportunities and limits of the historiographical research of the genre of biography.

Klíčová slova: biografie; teorie biografie; Melantrich; dějiny pojmu; státní socialismus.

Key words: biography; theory of biography; Melantrich; conceptual history; state socialism.

Tato studie se věnuje životopisné edici nakladatelství Melantrich (resp. Svobodné slovo)¹ za účelem jednak představit čtenáři tuto edici po faktografické stránce a jednak na ní demonstrovat badatelské problémy a možnosti výzkumu žánru biografie v současné historiografii.² Do centra textu jsem umístil ediční řadu Odkazy pokrokových osobností naší minulosti, která vycházela mezi lety 1961 a 1991 a vyšlo v ní během této doby více než devadesát životopisů. Nejčastěji šlo o osobnosti z oblasti dějin literatury a umění, doplněné klíčovými osobnosti českých dějin (Jan Hus, Tomáš G. Masaryk, Jiří z Poděbrad či Jan Žižka). Chronologické rozpětí edice sahá od středověku po osobnosti tehdy nedávné minulosti, které reprezentuje například biografie Zdeňka Nejedlého z pera Františka Červinky, která vyšla v roce 1969, tedy sedm let po Nejedlého smrti. Při pohledu na celek edice však lze vidět těžiště v osobnostech druhé poloviny 19. století a prvních třiceti let století dvacátého.

Knihy vydávané v Odkazech měly po celou dobu trvání edice jednotnou strukturu. Ta se skládala ze dvou hlavních částí: biografické studie a ukázek z díla. Vnitřní členění biografických studií bylo ponecháno na vůli autorů. Najdeme tak studie v podobě celistvého líčení, přes tradiční rozdělení na „život“ a „dílo“ nebo k dějinám umění odkazující periodizaci na jednotlivá období života. Zadáním pro výběr ukázek bylo představit čtenáři to, „co je stále živé“ a s čím má soudobý čtenář být konfrontován jako s pozitivní hodnotou. Kromě literárních děl byla také občas otištěna část deníků či korespondence s významnými osobnostmi – v případě literátů typicky s F. X. Šaldou. Mezi autory najdeme řadu významných literárních vědců poválečné literární vědy (Štěpán Vlašín, Mojmír Otruba, František Buriánek, Jarmila Mourková). Za pozornost stojí zapojení mladé generace historiků, kteří se později stali předními kapacitami ve svém oboru (Dušan Třeštík, František Šmahel). Ze starší generace nutno zmínit Josefa Polišenského, Milana Machovce a Josefa Macka.

¹ Melantrich byl založen jako Tiskárna národně socialistického dělnictva v roce 1898 a samotný název Melantrich se začal používat až od roku 1910. Název Melantrich odkazuje k Jiřímu Melantrichu z Aventina (1511 – 1580), který byl významným renesančním tiskařem a nakladatelem humanistickým zaměřením a podporující náboženskou toleranci. V meziválečném období se nakladatelství stalo jedním z největších a nejvyspělejších firem svého druhu ve střední Evropě. Po zestátnění v roce 1949 sloužil Melantrich jako nakladatelský podnik Československé strany socialistické. Mezi lety 1960 – 1968 neslo nakladatelství jméno Svobodné slovo, stejně jako deník, který podnik vydával. Od poloviny šedesátých let patřilo nakladatelství ke středně velkým podnikům. Melantrich zaniknul v roce 1999. Srov.: HALADA, Jan. *Encyklopedie českých nakladatelství 1949-2006*. 1. vyd. Praha: Libri, 2007. ISBN 978-80-7277-165-3.

² Tento výstup vznikl v rámci projektu Historie - klíč k pochopení globalizovaného světa: Odkazy pokrokových osobností naší minulosti: biografie jako předmět historického výzkumu, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze z prostředků Specifického vysokoškolského výzkumu na rok 2018.

Jednotlivým prvkem celé edice byla grafická úprava obálky, tvořená šesti obdélníkovými poli, střídajícími černou barvu a druhou barvu – typickou vždy pro daný svazek. V levém horním poli se nacházel název edice, na vedlejší poli pak jméno autora a název knihy. V prostředním řádku byl umístěn portrét popisované osobnosti a vpravo dole poté název nakladatelství. Grafik Miroslav Váša tak vytvořil variabilní a snadno rozpoznatelný návrh, který lze dodnes snadno identifikovat na policích knihoven. Náklad vydaných biografii se pohyboval od devíti set kusů po pět tisíc v prvním vydání. Dalších vydání se dočkaly například životopisy Karolíny Světlé, Kosmy či Boženy Němcové. Zcela výjimečným případem pak byla Machovcova práce o Masarykovi, která dosáhla ve dvou vydáních desetitisícových nákladů. Ve srovnání s podobně zaměřenou knižní produkcí patří Odkazy k dobovému průměru. Například kniha Miloslav Formánka a Václava Procházky *Myšlenkový odkaz Karla Havlíčka Borovského*, vydaná v témže roce jako životopis téže osoby v *Odkazech*, měla náklad dva tisíce čtyřista kusů a poslední biografie Karla Havlíčka Borovského vydaná v roce 1959 vyšla v nákladu o třech tisících kusech, stejně jako biografie v edici *Odkazy*.³ Také životopis Boženy Němcové měl stejný náklad jako biografie napsaná Zdeněkem Nejedlým a publikovaná rok před vydáním textu Milana Otruby v *Odkazech*.⁴

Pohled na obrysy edice *Odkazy* pokrokových osobností naší minulosti produkuje řadu otázek. Na čem stála legitimita edice jako celku? Jak se autoři vyrovnávali se vztahem českého národního historického narativu a marxistické interpretace dějin? Jak se edice proměňovala v průběhu své existence? Jaký význam mělo, že jde právě o biografickou edici? Dříve, než se pokusím tyto otázky zodpovědět, zaměřím se na biografii jako předmět historického bádání obecně. Vymezení tohoto pole, do kterého svým textem vstupuji, nepovažuji za tak jednoznačné, jak by se na první pohled mohlo zdát.

Badatelská východiska

Podíváme-li se na současnou akademickou produkci, zabývající se fenoménem životopisů, můžeme zaznamenat několik typů badatelských přístupů. Nejčastější strategii nazývám „diachronní“, protože jde velmi často o to postihnout vývoj, respektive změnu na poli biografické produkce. Typickým příkladem je studie Helge Kragh, která zkoumá podobnosti a rozdíly v podání jednotlivých biografii Tycha de Brahe od jeho smrti do prvních desetiletí třetího tisíciletí.⁵ Srovnávají

³ CHALUPNÝ, Emanuel. *Karel Havlíček*, KNHB, Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1959. FORMÁNEK, Miloslav a PROCHÁZKA, Václav, *Myšlenkový odkaz Karla Havlíčka Borovského*. Praha: SNPL, 1961.

⁴ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Božena Němcová*. SNKLHU, Praha: SNKLHU, 1961.

⁵ KRAGH, Helge, *Received wisdom in Biography: Tycho Biographies from Gassendi to Christian-*

mohou být jak naratologické kategorie odkazující k výstavbě textu, tak společenské funkce konkrétních biografii spojené například s různými konfesními či národními narativy.⁶ V centru pozornosti těchto badatelů je primárně text ve formě knihy, který nese konkrétní sdělení závislé na erudici a dobové situovanosti autora. Z pohledu na celek pole bádání o biografickém žánru bychom tyto texty mohli označit jako formu „základního výzkumu“, který doplňuje již ustálené kategorie o nový materiál, aniž by narušil či posouval základní východiska výzkumného pole.

Na širším půdorysu se o diachronní přístup pokouší například v anglo-americkém prostředí velmi populární práce *Biography: A Brief History* Nigela Hamiltona.⁷ Hamilton bere jednotlivé epochy a vývoje dějepiscetví v nejšířším slova smyslu a ukazuje, jakou roli v nich hrály biografie: dozvíme se tak o středověkých hagiografiích, viktoriánských biografiiích, nebo vlivu teorie o smrti autora na biografické psaní. Podobně žánr biografie zkoumá publikace věnovaná sub-žánru „romantické biografie“, odkazující k romantickému přístupu k životopisnému psaní a jeho dědictví v současnosti.⁸ Dalším autorem, jehož početné práce na téma dějin a teorie biografie uplatňují diachronní přístup, je Hans Renders, který ve svých statích zdůrazňuje vliv žurnalistiky na utváření žánru biografie v průběhu 19. století.⁹ S dílem Hanse Renderse a jeho kolegů a kolegyně je spjat také typický pojem pro diachronní přístup: „biographical turn“. Biografický obrat definuje jako významné zvýšení zájmu o biografii v 80. letech 20. století. Nejde tedy o obrat srovnatelný svou radikalitou s jazykovým obratem, nicméně autoři tímto způsobem poukazují na význam tématu a také tím navrhuji mezník v historickém vývoji žánru. Uvedené příklady ilustrují hlavní rysy diachronního přístupu: snahu vytvořit z dějin biografie sub-disciplínu na pomezí dějin dějepiscetví, dějin literatury a teorie a metodologie obou disciplín. Dominantní badatelskou strategií je popis dějin žánru na úrovni ustanovení kánonu teoretického i materiálového a vytvoření koherentních dějin žánru s vymezenými epochami, zlomy a autoritami.

son, In: SÖDERQVIST, Thomas (Ed.), *The History and Poetics of Scientific Biography*, Routledge, London and New York, 2007. ISBN-13: 978-0754651819, s. 121 – 134.

⁶ HANSEN, Signe Lindskov, The programatic function of biography, In: SÖDERQVIST, Thomas (Ed.), *The History and Poetics of Scientific Biography*, Routledge, London and New York, 2007. ISBN-13: 978-075465181, s. 135 – 154.

⁷ HAMILTON, Nigel, *Biography: A Brief History*, Harvard University Press, Cambridge / London, 2009. ISBN: 978-0674034716

⁸ BRADLEY Arthur, RAWES Alan, *Romatic biography*, Routledge, London 2003. ISBN: 978-0754609933

⁹ RENDERS, Hans a DE HAAN, Binne. *Theoretical discussions of biography: approaches from history, microhistory, and life writing*. Lewiston: The Edwin Mellen Press, 2013. ISBN 978-0-7734-4092-0.

Druhý přístup k psaní o životopisném žánru nazývám „kritický“. Autoři tohoto směru čerpají z dekonstrukce, strukturální analýzy vyprávění a post-strukturalistických přístupů. Jejich snahou je poukázat na komplex sociálních a epistemologických východisek, které biografické texty často nereflktovaně obsahují. Za prehistorii tohoto přístupu může být považována kniha kunsthistoriků Ernsta Krise a Otto Kurze *Legenda o umělci*, která vyšla poprvé v roce 1934.¹⁰ Autoři zde ukazují smyšlený původ a mytologickou funkci anekdot o umělcích. Příkladem může být příběh umělců, kteří dokázali namalovat mouchu natolik realisticky, že ji jejich klient chtěl odehnat z plátna. Tato a další historicky se podle Krise a Kurze nikdy nestaly, ale ve skutečnosti mají ukázat, kdo je umělec a jaký je jeho vztah ke společnosti: umělec je zde ten, kdo dokáže dokonale zachytit přírodu a komu tento talent dává moc nad jeho klienty a potažmo nad zbytkem společnosti. Klíčovým textem kritického přístupu je Biografická iluze Pierra Bourdieu.¹¹ Bourdieu v něm ukazuje na falešný předpoklad jednoty a koherence „života“, který biografie chybně strukturuje jako lineární, koherentní a k cíli směřující celek. Dalšími zdroji kritiky biografie se staly Foucaultovy teze o subjektivaci, jako o určení subjektu dobovým diskursem.¹²

Příkladem textu, který čerpá z obou výše popsaných přístupů a je schopen poukázat na místa v současném bádání, kde pohled do biografické produkce může sehrát inovativní roli, je text Lenky Řezníkové z roku 2015.¹³ Studie nastiňuje vývoj biografického žánru v česko-jazyčném prostředí od jeho ustanovení jako svébytné formy po jeho první krizi na přelomu 19. a 20. století. Základem je diachronní perspektiva spočívající mj. ve srovnání dvou vydání Jungmannovy *Slovesnosti* nebo dvou autobiografií Františka Palackého. To, čím se Řezníková odlišuje od diachronního přístupu, je stabilní ukotvení jejího textu v teoretických rámcích, založených na bourdieovském a foucaultovském myšlení, které biografii chápe ve stejné míře jako literární žánr i jako sociální praxi. Proměny auto/biografického psaní tak jsou ukázány v souvislosti se vznikem kultury tištěného písma, rozvojem kapitalismu a procesem emancipace českého měšťanstva a paralelně s ním i prohlubováním genderových rozdílů. Krize biografie pak podle

¹⁰ KRIS, Ernst a KURZ, Otto, *Legenda o umělci: historický pokus*, Arbor vitae, Řevnice, 2008. ISBN 78-80-87164-06-8.

¹¹ BOURDIEU, Pierre, Biografická iluze, In: BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998. ISBN 80-7184-518-3, s. 56-62.

¹² VEYNE, Paul. *Foucault, jeho myšlení, jeho osobnost*. Překlad Petr Horák. Praha: Filosofia, 2015. 207 stran. ISBN 978-80-7007-441-1. STORCHOVÁ, Lucie. *Conditio humana - konstanta (č) i historická proměnná?: koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*. Praha: Fakulta humanitních věd Univerzity Karlovy, 2007.

¹³ ŘEZNÍKOVÁ, Lenka, Biografie jako textová a sociální praxe. Ke konjunktuře žánru na prahu moderny, *Dějiny – Teorie – Kritika*, no. 1, 2015, s. 93 – 117.

Řezníkové byla i krizí celého epistemologického systému vzniklého v průběhu 19. století a jeho narativních technik.

Moje vlastní pozice pro tento text vychází z kombinace zájmu o historický výzkum žánru biografie a vědomí nesamozřejmosti a historické proměnlivosti obsahu tohoto pojmu. Na rozdíl od výše zmíněných autorů nastavím do centra svého zájmu samotné biografické texty, abych analyzoval jejich rétorické strategie a historické narativy, ale vytvořil jsem archiv textů, které edici Odkazy, potažmo jednotlivé tituly obklopují. Archiv se skládá z několika skupin pramenů. První skupina obsahuje dobové normativní texty, definující, co je biografie. Zde čerpám z úvodů do studia historie a literatury, slovníků a encyklopedií. Tyto prameny reprezentují dobový odborný diskurs v jeho normativní podobě. Další skupina pramenů jsou recenze a články, které vyšly tiskem. Patří mezi ně jak recenze jednotlivých titulů, tak reflexe celé edice, které se objevovaly zejména v prvních letech existence Odkazů a poté při různých výročích trvání edice. Kromě textů vydaných, jsou součástí archivu texty nevydané, mezi kterými dominují lektorské posudky na jednotlivé tituly a koncepční texty uložené v archivním fondu Melantrichu.¹⁴ Druhá část archivu odkazuje k interakci edice Odkazy s dobovými diskursivními praktikami, jako je institut lektorského posudku či recenze na knihu. V těchto materiálech také můžeme vidět, do jakých diskursivních polí Odkazy vstupovaly a v jakém vztahu byly k odbornému diskursu tehdejší historiografie a literární vědy.

Archiv, soustředěný kolem edice Odkazy, má podpořit přesun zájmu od rozboru samotného biografického textu k funkcionalitě žánru biografie. Jak je rozuměno pojmu „biografie“ v konkrétní situaci a s jakými významy je spojován? Jaký měly tyto významy vliv na legitimitu edice Odkazy? Jak se skrze biografie formulován vztah k minulosti?

V následujícím textu se na výše nastíněné otázky pokusím odpovědět pomocí analýzy výše představených pramenů. V druhém plánu se pokusím doplnit základní kontury vývoje celé edice načrtnuté v úvodu textu o další podrobnosti. Vzhledem k fragmentárnosti a nerovnoměrnosti zachovaných pramenů budou těžiště práce ležet v období prvních let edice, která lze vymezit roky 1961-1965 a poté v sedmdesátých letech, zejména v rozmezí let 1975-1980.¹⁵

¹⁴ Národní Archiv, fond Melantrich, kart. 253 a 254.

¹⁵ Fragmentárnost se týká především archivního fondu Melantrich, který je uložen v Národním archivu. Prameny jsou často k dispozici nedatované, mimo svůj původní kontext či jen jako fragmenty rozsáhlejší komunikace. Existuje také fond Melantrich v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, kde ovšem nejsou materiály vztahující se k tématu této studie.

Dějiny pojmu

Nejcitelněji jsou disproporce v dostupných pramenech znát právě v části věnované chápání pojmu biografie či životopis v normativních textech oborů literární věda a historiografie.¹⁶ Zatímco pro dobu vzniku edice – tedy přelom 50. a 60. let – máme jen několik málo zmínek o žánru biografie, s postupujícím časem hustota textů o tomto žánru roste. V tomto ohledu se zdá rozložení pramenného materiálu odpovídat tezí Vítězslava Sommera o dynamice vývoje stranického dějepiscetví v Československu.¹⁷ I přes slabou pramennou základnu pro konec 50. a 60. léta se s vědomím omezené relevance pokusím o rekonstrukci chápání pojmu „biografie“ v době, kdy edice Odkazy začala vycházet a poté pro 70. a 80. léta.

První a velmi vlivnou publikací, která situuje žánr biografie do literární vědy je *Teorie literatury* sovětského autora Leonida Ivana Timofejeva z roku 1953.¹⁸ Timofejev v části věnované klasifikaci žánrů, vymezuje „žánr umělecko-historický“, jehož specifika definuje tak, že základní „jednotkou zobrazení je fakt“.¹⁹ Na příkladu popisu sub-žánru črty ukazuje Timofejev správný vztah mezi historičností látky, její typizací a autorovou fantazií. Stejná pravidla pak uplatňuje i na „umělecká životopisná díla, kde sujet vychází z předem známých událostí a kde autorovým úkolem je „tyto události odhalit a esteticky si uvědomit jejich smysl“.²⁰ Pro Timofejeva je biografie významná jen tam, kde ukazuje na významné společenské procesy a vnitřní či soukromý život popisované osoby pro něj není důležitý. Zároveň je třeba si být vědom kontextu socialistického realismu, pro který i čistě fikční žánry jako je román, mají silnou referenci ke skutečnosti se záměrem ji zobrazovat a ovlivňovat.²¹ Při pohledu na literárně-vědnou produkci 50. a 60. let je nepřehlédnutelný vliv Timofejevovy práce, kterou jako klíčový referenční text cituje řada tehdejších československých autorů.²²

¹⁶ V této části textu odkazují na chápání přístupu „dějiny pojmu“, jak ho vymezil ve svém díle Reinhardt Kosselleck.

¹⁷ SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepiscetví: stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950-1970)*. Vyd. 1. V Praze: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011. 508 s. České dějiny; sv. 2. ISBN 978-80-7308-378-6.

¹⁸ TIMOFEJEV, Leonid Ivanovič. *Theorie literatury: Základy lit. vědy*. 1. autoris. vyd. Praha: SNPL, 1953.

¹⁹ TIMOFEJEV, Leonid Ivanovič. *Theorie literatury*, s. 395.

²⁰ TIMOFEJEV, Leonid Ivanovič. *Theorie literatury*, s. 398.

²¹ CLARK, Katerina. *Sovětský román: dějiny jako rituál*. Praha: Academia, 2015. 411 s. Šťastné zítřky; sv. 18. ISBN 978-80-200-2403-9.

²² ŠTĚPÁNEK, Vladimír a kol. *Teorie literatury*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1965. CENEK, Svatopluk. *Základní pojmy literatury: [pomocný materiál pro individuální studium jazyka českého učitelů 6.-11. postup. roč. škol všeobecně vzdělávacích]*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956.

Jedním z nich je historik literatury a univerzitní profesor Vladimír Štěpánek ve své práci *Teorie literatury*.²³ Štěpánek ovšem používá pojem biografie v trochu jiném kontextu. Stejně jako Timofejev zařazuje pojednání o biografii do části věnované klasifikaci žánrů, nicméně Štěpánek používá termín „románová biografie“. Ten se objevuje v kapitole zaměřené na „žánry věcné literatury“. Biografie se tak objevuje v sousedství reportáže, cestopisu a popularizační literatury obecně.²⁴ Role a forma „románové biografie“ není explicitně popsána, nicméně z kontextu lze vyvodit, že převažuje rovina osvětová nad uměleckou či vědeckou. S Timofejevem má Štěpánek také společný důraz na faktický základ biografického díla.

Podíváme-li se do historiografické produkce konce 50. a první poloviny 60. let, dominuje jí důraz na strukturální aspekty historického vývoje, kolektivní faktory a ekonomický vývoj v průběhu dějin. Klíčovým tématem Úvodů do studia historie je pak místo historické vědy mezi ostatními disciplínami a zvláště důraz na vztah k exaktním oborům.²⁵ V této době tedy nelze mluvit o relevantním a dostatečně konkrétním způsobu vymezení žánru biografie v historiografii, aniž by bylo nutné se uchýlovat k obecným tvrzením, že v marxistickém pojetí dějin je osobnost důležitá tehdy, pokud zviditelňuje a podporuje nevyhnutelné historické procesy.²⁶ Celkově tak lze předpokládat, že pro konec 50. a první polovinu 60. let budou relevantnější spíše texty publikované v dobových periodikách než publikace normativní povahy.

V období 70. a 80. let, pro které máme již dostatečný počet zdrojů, je klíčovým pojmem pro obě disciplíny „biografická metoda“. Pojetí téhož pojmu se ovšem v historiografii a literární vědě odlišuje. V dobových učebnicích literární vědy je biografická metoda zařazena mezi další metody ke studiu dějin literatury, jakými jsou impresionistická, psychologická či sociologická metoda.²⁷ Shoda panuje mezi autory na jednoznačném vymezení se vůči tzv. „biografickému determinismu“ – tedy proti úplnému odvozování interpretace díla

²³ ŠTĚPÁNEK, *Teorie literatury*, SPN, Praha, 1965.

²⁴ ŠTĚPÁNEK, *Teorie literatury*, s. 118.

²⁵ NIKLÍČEK, Ladislav a kol. *Příručka ke studiu dějin mezinárodního dělnického hnutí a KSČ. 1. vyd.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963. POLIŠENSKÝ, Josef. *Úvod do studia dějin novověku. 1. vyd.* Praha: SPN, 1956. HAVRÁNEK, Jan. *Úvod do studia dějepisu: učební texty pro dálkové studium na pedagog. institutech. 1. vydání.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

²⁶ K definici marxistického přístupu k biografii srov: CAINE, Barbara. *Biography and history. 1st pub.* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. vii, 152 s. Theory and history. ISBN 978-1-4039-8725-9.

²⁷ SVOBODA, Jiří. *Úvod do studia literární vědy: [určeno stud. denního studia, studia při zaměstnání i postgraduálního studia]. 1. vyd.* V Ostravě: Pedagogická fakulta, 1985. HRABÁK, Josef. *Úvod do studia literatury.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977. PAVELKA, Jiří a POSPÍŠIL, Ivo. *Úvod do literární vědy.* Brno: Univerzita J. E. Purkyně, Fakulta filozofická, 1978.

z biografie autora. Jinými slovy jde o odmítnutí východiska, kdy dílo je odrazem života autora. Má-li být podle dobových textů biografická metoda prospěšná, musí napomáhat pochopení díla. Pavelka a Pospíšil odlišují ve svém Úvodu do literární vědy tři pojmy: „biografickou metodu“, která má původ v romantismu a je kvůli již zmíněnému determinismu spíše přežitkem mezi metodami literární vědy, „biografii spisovatele“, která je „vyličením života“ a „vědeckou biografií“, která „je pouze materiálovým předpokladem komplexního pohledu na literární dílo“.²⁸ Klíčovým rozdílem mezi „biografickou metodou“ a „vědeckou biografií“ je ambice prvního přístupu vykládat dílo, jak autoři ukazují na příkladu Saint Beuva.²⁹ „Biografii spisovatele“ se autor nijak více nevěnuje.

Josef Hrabák – autor Úvodu do studia literatury – sdílí s ostatními autory rozdělení na „biografickou metodu“ a „vědeckou biografií“, ale jeho publikace pojímá problém více prakticky a didakticky. V podkapitolách nazvaných „Co bychom měli vědět o autorech“³⁰ a „Poznávání autorovy osobnosti“³¹ ukazuje, jak by měl (budoucí) literární vědec postupovat, aby do výkladu díla zapojil životopisné údaje v přiměřené míře. Pro první část používá metaforu „souřadnic“ a zdůrazňuje neschematickou práci s informacemi. Mezi klíčové kategorie patří: životopisná data, příslušnost k uměleckým skupinám, klíčové politické události, doba vydání děl a jejich souvislost s díly jiných autorů. V druhé části pak zmiňuje řadu zdrojů, která jsou k dispozici (korespondence, deníky apod.) a také upozorňuje na potřebu nepodléhat autostylizaci autorů. Hrabák také postrádá biografické monografie, které by sloužily k popularizačním účelům.³² „Biografie“ má u Hrabáka dva významy: „vědecká biografie“ jako podklad pro interpretaci literárního díla – v tom se shoduje s ostatními autory, a „biografie“ jako popularizační žánr.

V historiografii 70. a 80. let není cílem biografie interpretace díla, ale poznání historického vývoje společnosti. Pro biografickou metodu je jednotlivec relevantní, jen pokud lze výzkum jeho života vztáhnout ke kolektivním sociálním procesům či konfliktům. Miroslav Hroch ve svém Úvodu do studia dějepisu z roku 1985 píše: „*Jestliže si položíme za úkol analyzovat poměry na pražské univerzitě v osmdesátých letech minulého století, můžeme postupovat také tím způsobem, že se soustředíme na některou z ústředních osobností této univerzity (ať již z řad učitelů nebo studentů) a shromáždíme maximum údajů nejen k jejímu životu*

²⁸ PAVELKA, Jiří a POSPÍŠIL, Ivo. *Úvod do literární vědy*, s. 37.

²⁹ PAVELKA, Jiří a POSPÍŠIL, Ivo. *Úvod do literární vědy*, s. 37-38.

³⁰ HRABÁK, Josef. *Úvod do studia literatury*, s. 104 – 109.

³¹ HRABÁK, Josef. *Úvod do studia literatury*, s. 121-3.

³² HRABÁK, Josef. *Úvod do studia literatury*, s. 121-2.

v užším slova smyslu, ale také o všech životních situacích, do kterých se na univerzitě a v souvislosti s ní dostala. Vznikne útvar, který sice formálně může nést rovněž žánrové označení biografie, avšak ve skutečnosti je hlubokou sondou do života univerzity oné doby. Takováto specifická biografie bude přinášet množství údajů, které budou z hlediska života osobnosti druhotné, ale osvětlí společenské prostředí, v němž působila.“³³

Vedle zřejmého důrazu na kolektivní jevy v minulosti při popisu biografické metody bychom neměli přehlédnout „útvary, který sice formálně může nést rovněž žánrové označení biografie“. Hroch si je zde vědom existující tradice žánru biografie v historické vědě, ale nepřiznává mu status metody. O tomto typu biografie píše Hroch o několik odstavců dále jako o „vědecké biografii“, která musí obsáhnout také interakci mezi dobou a osobností. „O biografické metodě ve vlastním slova smyslu hovoříme až tehdy, kdy rámec biografie v uvedeném užším smyslu byl překročen.“³⁴

Společným rysem chápání pojmu „biografická metoda“ v obou oborech spočívá v tom, že biografie zde slouží jako synekdocha pro širší zaměření studia. Synekdochou tedy ve smyslu reprezentace celku skrze jeho část. Cílovou kategorií výzkumu v literární vědě je „dílo“ a pro historiografii je analogickým pojmem „společnost“. Použitím termínu „metoda“ se také často zdůrazňuje exaktnost takového postupu a také to, že se v případě biografie jedná spíše o výzkumný postup, prostředek a nikoliv cíl vědecké práce. Proto toto chápání pojmu „biografická metoda“ nazývám „scientistní synekdochou“.

Vždy se také objevuje termín, který představuje negativní část definice biografické metody. Ten je obvykle formulován jako „vědecká biografie“, případně jednoduše jako „popis života“. Spolu s „biografickou metodou“ pak tvoří tyto pojmy specifickou binární opozici, kdy biografická metoda je v hierarchii exaktnosti výše a vědecká biografie slouží jako podpůrný materiál pro výzkum společnosti jako celku. V neposlední řadě je třeba zmínit časté zmínky o biografii jako o popularizačním žánru, které ovšem v normativních textech nebývají příliš rozvinuty co do podrobnější definice.

Klíčové pojmy: biografie – odkaz – popularizace

O tom, k jakému z výše popsaných pojetí biografie mají nejbližší knihy vydané v edici Odkazy, bude třeba se rozhodnout na základě studia dalších materiálů.

³³ HROCH, Miroslav a kol. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985. 304 s. Učebnice pro vysoké školy, s. 245.

³⁴ HROCH, Miroslav a kol. *Úvod do studia dějepisu*, s. 246.

Jak jsem již naznačil v úvodu, edici Odkazy obklopují řada textů, které ji popisují, kontextualizují a hodnotí. Četbou těchto textů se dozvídáme především o místě edice v tehdejší diskursu o literatuře a historii, o klíčových pojmech, které Odkazy definují a vztazích mezi nimi.

Prominentní místo mezi těmito texty má přepis diskuse ediční rady Odkazů, který na jedenácti stranách hodnotí dosavadní výsledky a formuluje očekávaný přínos a smysl celé edice.³⁵ Bohužel s ohledem na fragmentárnost celého archivního fondu neznáme kontext, přesné datum ani účel pořízení záznamu s diskuse. Mojmír Otruba zmiňuje, že diskuse se odehrává sedm let po založení edice, což by odpovídalo roku 1968, s čímž by konvenovala jak jména přítomných osob (Dr. Kučera, Mojmír Otruba, Milan Machovec, Josef Macek), tak diskutovaná témata (význam tradice, vlastenectví, vztah národní tradice a budování socialismu).³⁶ O tom, zda se jednalo o diskusi veřejnou, či interní nemáme žádné doklady.

Jak tedy členové ediční rady – zodpovědní za obsah edice – formulovali její klíčové pojmy? „*Proto také základní naší myšlenkou, když jsme se asi před sedmi lety sešli a začali vydávat novou knižnici „Odkazy“, bylo poskytnout takovou možnost hlubšího i širšího skutečného poznání různých etap naší národní minulosti, aby určité věci nezůstávaly jen v povědomí lidí jako pouhá nálepka bez obsahu.*“³⁷ Základním posláním Odkazů je, jak diskutující několikrát opakují, pěstovat vztah k minulosti. Minulost je nejčastěji vyjádřena pojmem „tradice“. Ten nese – stejně jako slovo „odkaz“ z názvu edice – pozitivní konotace připomínající hodnoty, které minulé generace vytvořily, a které jsou určené současné společnosti k poznávání a rozvíjení. Tradice je také, jak zmiňuje Josef Macek, měřítkem inovativnosti. Má-li být socialismus skutečně inovativní, musí vycházet ze znalosti národní tradice a stavět na ni. V debatě o nakládání s tradicí se objevuje nejednoznačnější vymezení se vůči 50. letům. Mezi diskutujícími panuje shoda, že se mezi „chybami nedávné minulosti“ bylo i příliš rigidní a utilitární nakládání s tradicí.³⁸

Tradice je průběžně vztahována k „vlastenectví“. Tím je určen obsah diskutované tradice – jedná se o tradici českou, národní. V textu se explicitně

³⁵ Národní archiv, fond Melantrich, kart. 254.

³⁶ V případě Dr. Kučery nemáme jistotu ohledně přesné identifikace osoby. V poválečném vývoji Melantrichu se objevují dvě osoby tohoto jména. Jaromír Kučera byl ředitelem mezi lety 1960 – 1961. Začátkem šedesátých let působil v nakladatelství Bohuslav Kučera na pozici šéfredaktora. Na základě dostupných informací nejde odpovědně identifikovat výpovědi zachované v archivu s konkrétní osobou.

³⁷ Národní archiv, fond Melantrich, s. 2 citovaného přepisu.

³⁸ Národní archiv, fond Melantrich, s. 8 citovaného přepisu.

mluví o Husovi, Němcové, Dobrovském a dalších kanonických postavách české literatury a historie. Vlastenectví je chápáno jako stále aktuální způsob vyjádření identity a to i přes tendence k vytváření nadnárodních celků ve světě. Toto vlastenectví musí ovšem směřovat k ideálům humanismu, což může podle debatujících nejlépe zajistit jeho spojení s myšlenkami socialismu.

*„U nás usilujeme o vybudování socialistické společnosti. A právě proto, že to je něco nového, musíme dobře znát to, co bylo vykonáno v minulosti, abychom se ve své současnosti dobře orientovali a abychom se dokonce mohli odvážít pohlédnout trochu i za cíp do budoucnosti. K tomu je ovšem třeba vidět onu hlavní linii, která vede od minulosti k přítomnosti a do budoucnosti. V tom je, myslím, vlastní smysl a hlavní význam tradice.“*³⁹ Význam edice Odkazy formulují její editoři konsensuálně jako „umožnění širšího a hlubšího poznání“ národní tradice skrze představení „obrazů významných osobností“. Pro identitu Odkazů je podstatná také formulace silného vztahu k času, jak ukazuje citát Josefa Macka. Minulost má na této deklarativní úrovni podobu typicky moderního času, či řečeno z Francoisem Hartogem času „futuristického“.⁴⁰ Minulost je zde pomyslným „dědictvím“ které je odkázáno mladším generacím a určeno k tomu, aby bylo využito k dalšímu rozvoji společnosti.

V kontextu pražského jara, viděného perspektivou střetu dvou pojetí modernity – jak navrhuje Pavel Kolář, jako na jedné straně pokusu formulovat nové horizonty pro modernizační projekt reprezentovaný tzv. Richterovou zprávou a na druhé straně nahlédnutí neoddělitelnosti modernity od tragických historických událostí, které z minulosti dělají spíše břemeno, než dědictví, jak zaznívá v dalším z klíčových textů té doby Grausově sborníku Naše živá i mrtvá minulost, se edice Odkazy hlásí spíše k prvnímu z obou pojetí.⁴¹ Co je však možná důležitější zprávou, kterou nám přepis diskuse zanechal: lidé spojení okolo edice byli součástí dynamiky tehdejší československé společnosti a uvažovali nad místem jimi spravované edice v tomto procesu.

Exkurzem do roku 1968 jsem odložil analýzu dalších, neméně důležitých pramenů. Na následujících řádcích se podíváme na to, jak o Odkazech referoval tehdejší tisk a na to do jaké míry se jeho vnímání edice Odkazy překrýval s vizemi jejích editorů. První sonda povede do prvních let edice, kdy vyšlo několik textů

³⁹ Národní archiv, fond Melantrich, s. 1 citovaného přepisu.

⁴⁰ HARTOG, Francois, Na cestě k nové historické situaci, *Slovo a smysl*, 27, 7/2017 s. 238 – 250.

⁴¹ KOLÁŘ, Pavel, Pražské jaro jako průsečík evropských duchovních dějin aneb budoucnost mezi Richtou a Grausem In: KOLÁŘ, Pavel a PULLMANN, Michal. *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2016. ISBN 978-80-87912-62-1, s. 145 – 155.

recenzujících edici jako celek, ale také řada recenzí na jednotlivé tituly, které jsou také cenným pramenem k poznání místa Odkazů v dobovém diskursu.

Klíčovým pojmem je zde „popularizace“. Literární kritik Aleš Haman píše v textu nazvaném Nad novou popularizační edicí: „Rozsáhlá demokratizace vzdělání staví vědu před nové úkoly. Do popředí vystupuje problém popularizace jejích objevů a závěrů. (...) Z naléhavé potřeby obnovit tuto tradici a dát jí ucelený koncepční rámec se zrodila v poslední době nová edice, která může v mnohém přispět k řešení otázek popularizace ve společenských vědách, především v historii a literární historii.“⁴² Mezi autory recenzí z první poloviny 60. let panuje konsensus v označení edice Odkazy jakožto „popularizační“, „populárně-vědecké“ a samozřejmě také „biografické“ či „životopisné“. Co přesně si autoři recenzí představovali pod pojmem „popularizace“?

Aleš Haman staví problém popularizace do centra pozornosti svého textu a vymezuje čtyři klíčové kategorie pro úspěšnou popularizaci. Haman se ztotožňuje se základním posláním edice „*aby v populárním výkladu byl podán celistvý obraz osobnosti a vystižena v stručných, ale jasných obrysech podstata její pokrokové dějinné úlohy a z toho vyplývající aktuální dosah jejího působení pro dnešek.*“⁴³ Ovšem hned v následujících větách tvrdě kritizuje knihu Václava Procházky o Karlu Havlíčkovi Borovském jako příklad nezdařené popularizace. Důvodem nezdaru jsou především laciné analogie minulosti s historií a zbytečná klišé v textu. Odtud tedy Haman vyvozuje dvě podmínky úspěšné popularizace: nutnost hlubokého pochopení nejen předmětu knihy, ale stejně tak současnosti, ke které má promlouvat. Druhou podmínkou je pak „jasný, přesný a čistý jazyk“.⁴⁴

Jazyková stránka je také podle Hamana problémem Mackova Jana Husa, který sice Husa správně interpretuje, nicméně přílišně emociální styl zastírá obsahovou rovinu textu a tím ho zbavuje popularizačního účinku. Nejlépe hodnotí Haman Jetmarové knihu o Palackém: text postihuje klíčový problém v Palackého životě a je schopen se s ním vyrovnat. Tímto problémem je rozpor mezi Palackým jako autorem pokrokové koncepce českých dějin a Palackým po roce 1848 jakožto politikem podporující buržoazii a spolupráci se šlechtou. V kontextu významu pojmů „odkaz“ a „tradice“ představovalo zodpovězení této otázky skutečně centrální problém výkladu Palackého. Jedinou výtkou na adresu Jetmarové je zde přílišná zkratkovitost v argumentaci, která může být pro čtenáře ne-odborníka překážkou k porozumění.

⁴² HAMAN Aleš, Nad novou popularizační edicí, *Česká literatura*, 1962/2, s. 247 – 249.

⁴³ HAMAN Aleš, Nad novou popularizační edicí, s. 248.

⁴⁴ HAMAN Aleš, Nad novou popularizační edicí, s. 248.

Haman nakonec shrnuje podmínky úspěšné popularizace do dvou částí: 1) autor nesmí slevit z hloubky a společenské závažnosti tématu (souhrny dosa- vadního bádání tudíž nejsou dostatečnou popularizací), autor má vidět svůj před- mět jako sled problémů, které si vyžadují nová řešení, 2) autor nesmí zapomínat na čtenáře a na dostupnost textu a přitažlivost textu, která nespočívá v užívání běžného jazyka ani v přílišné beletrizaci, ale v „názorném rozvíjení myšlenky“.⁴⁵

Miroslav Petříček zvolil pro svůj text do Literárních novin podobnou strategii jako Haman. Na příkladu biografii Boženy Němcové a Karolíny Světlé se zamýšlí nad problémy popularizačního žánru.⁴⁶ Otrubova biografie Boženy Němcové slouží Petříčkovi jako příklad úspěšné popularizace. Ústředním kri- tériem, které bude uplatňovat i na monografii o Světlé, je konzistence výkladu a schopnost propojit „život, dobu a dílo“.⁴⁷ Přestože o Němcové byla již na- psána řada kvalitních děl, právě organičnost propojení všech podstatných fak- torů umožňuje podle Petříčka Otrubovi dojít k zajímavým závěrům. Ve spojení s přístupným jazykem se jedná o úspěšné naplnění popularizačního úkolu. Na- opak Špičákovo pojetí Světlé je příliš nesoudržné, přílišně zaměřené na vývoj autorčiny myšlenek odtržených od literárního díla i dobových společenských procesů: „*Víc, než rytmus tvorby sleduje vývoj autorčiny společenských a po- litických názorů, klade nepoměrně větší důraz na působení jejích myšlenek, které jako by žily odděleně od uměleckého tvaru, v němž byly vyjádřeny.*“⁴⁸

Oba příklady ukazují na jednoznačné chápání edice jako „popularizač- ní“. Zatímco Petříček se zaměřil na integritu všech prvků podstatných pro bio- grafii a odmítá jakýkoliv determinismus, Haman se pokusil formulovat pravidla, která by měla obecnější platnost pro popularizaci obecně. Oba autoři se shodují pouze v požadavku na srozumitelný jazyk.⁴⁹

Pro šedesátá léta je edice Odkazy pokrokových osobností naší minulosti pevně zakotvena v dobovém diskursu o tom, co je minulost a jaký má význam

⁴⁵ HAMAN, Aleš, Nad novou popularizační edicí, s. 248.

⁴⁶ PETŘÍČEK, Miloslav, Popularizovat, ale jak?, *Literární noviny*, 1963/4., s. 4.

⁴⁷ PETŘÍČEK, Miloslav, Popularizovat, ale jak?, s. 4.

⁴⁸ PETŘÍČEK, Miloslav, Popularizovat, ale jak?, s. 4.

⁴⁹ V dalších textech a recenzích bychom našli podobná hodnocení jednotlivých titulů i celé řady. HAMAN, Aleš. Tři publikace k Havlíčkovu jubileu. *Česká literatura*. 6208, 10(3), 369-371. POLÁK, Josef. Tři literárněhistorické práce. *Rudé právo*. 1963, 43(149), s. 3. POLÁK Josef, Šest monografií, *Červený květ*, 1963/8, s. 254 – 356. ČERVINKA, Miroslav, *O užitečnosti biografie*, Česká literatura, 1963/4, s. 263 – 265. R. Odkazy velkých osobností naší minulosti. *Náboženská revue církve československé*. 6012, 31(6), s. 96. VÁVRA, Antonín. První svazky odkazů. *Tvorba*. 1962, 27(18), 416.

se jí věnovat. Figura „osobnosti“ patří do základního rejstříku uvažování o dějinách, které mají formu velkého na budoucnost orientovaného příběhu. Popularizace se do značné míry překrývá s tím, co bychom dnes nazvali aktualizací. Ideálem popularizačního životopisu není detailní popis, ale věrohodný a na faktech založený výklad „odkazu“ dané osobnosti a její umístění do příběhu národní „tradice“. Kritika Jetmarové Palackého je toho nejnázornějším příkladem. Zároveň lze z textů vyčíst i zájem o žánrová pravidla, jakým je například rozdělení na „dobu“, „život“ a „dílo“ a jejich vzájemnou provázanost. V tomto ohledu je zde ideálem nepříliš přesně definovaná komplexnost, která je ovšem podřízena cíli aktualizacího výkladu. Obecně lze říci, že recenzenti se ztotožňují s étosem Odkazů a pokud něco kritizují, pak spíše jeho nedostatečné naplnění některým z autorů.

Pokud zatím bylo možné tvrdit, že vývoj edice byl v souladu s celkovým vývojem československé společnosti, pak to platí i pro pražské jaro 1968. Vrcholným vkladem Odkazů k tzv. obrodnému procesu bylo vydání Machovcovy monografie o Masarykovi, která se v tomto roce dočkala dvou vydání s celkovým nákladem sedmdesát čtyři tisíc výtisků, což je množství překračující dosavadní celkovou produkci Odkazů.⁵⁰ Machovcova kniha přinesla nejen dodnes podnětný výklad Masarykova myšlení, zaměřený především na posledních dvacet let 19. století, ale také se připojila ke kritice kulturní politiky 50. let, a stala se manifestací rehabilitace Masaryka v socialistické společnosti.

O konkrétním průběhu tzv. konsolidace v nakladatelství Melantrich se bohužel nedochovaly žádné zprávy, nicméně v dlouhodobější perspektivě lze zaznamenat posuny v obsahu edice i v zaměření textů, které ji obklopovaly. Stejně jako v šedesátých letech se můžeme setkat s hodnoceními edice jako celku. *„Zadání je dvojí – buď znovu připomínat (často v syntetické podobě poprvé) živé stránky odkazu dnes už polozapomenutých umělců a vědců anebo (ve většině případů) pracovat se jmény známějšími, ba dokonce velmi známými, podat však monografický portrét a ukázky z díla na základě shrnutí a přehodnocení dosavadních výsledků výzkumu. Není nezbytné zvláště zdůrazňovat popularizační zaměření, jež v zásadě nemůže znamenat redukci vědeckých kvalit, naopak klade další nároky na přehlednost zpracování a srozumitelnost podání.“*⁵¹ Tak shrnul poslání Odkazů Vladimír Píša a vidíme, že jako klíčový prvek zůstává popularizační rozměr, chápaný jako nárok na autory. Nový je naopak důraz na připomínání zapomenutých autorů. To souvisí s celkovým posunem edice v 70. letech, kdy více prostoru dostaly osoby chápané jako předchůdci či zakladatelé

⁵⁰ MACHOVEC, Milan. *Tomáš G. Masaryk*. 1. vyd. Praha: Svobodné slovo, 1968.

⁵¹ PÍŠA, Vladimír. Nad edicí Odkazy pokrokových osobností naší minulosti. *Tvorba*. 1982, s. 4.

socialistického umění, nebo postavy „z lidu“, které se zasloužily o obrození neméně než významné osobnosti.⁵² S odklonem od národního kánonu se tak zvýšil počet „neznámých“ či „nedocenených“ osob. Také charakteristika zpracování životů kanonických postav se liší. Na rozdíl od aktualizačního étosu let 60. se zdůrazňuje syntetičnost a popisnost.

Také v jazyce recenzí jednotlivých titulů je vidět posun. Recenzenti se zaměřují spíše než na sdělení díla a jeho interpretační rovinu na životopisné detaily, klíčovým tématem je vztah „života a díla“, který zastihuje aktualizační rovinu práce. Nově se také objevují poznámky k čistotě žánru, kdy nedosažitelným ideálem je úplný popis všech aspektů dané osobnosti, který nebude ovšem jen pozitivistickým sběrem dat. Tato „touha po úplnosti“, která zůstává vždy na rovině ideálu, se projevuje v poznámkách, jako je například tato výtka B. Balajkovi: „Zdá se, že tato atomizace Vrchlického tvorby je přímým důsledkem celkového biografického pojetí práce, v němž se interpretace stále prolíná s životopisnými momenty a v němž biografická osa se ocitá v napětí s jinou tendencí, neponechat bez alespoň sebemenší zmínky ani jediné básnickovo dílo, ať už jsou to verše, prózy, dramata či překlady. Biografie tu pak tvoří kostru, na kterou se bez pevnější vnitřní kontinuity zavěšují jednotlivé momenty výkladu díla.“⁵³ Biografie znamená v tomto kontextu životopisná data, která nepodléhají interpretaci. To, co má být interpretováno, je význam díla a životopis je pomyslným pevným, neměnným bodem, odkud lze interpretaci vést.

Díla

O obsahu pojmu „biografie“ a o legitimitě edice je vypovídající i pohled na jednotlivá díla, konkrétně na texty, které je obklopují. V následujících odstavcích takto představím dvě díla: životopis Františka Palackého z pera Mileny Jetmarové a knihu Dobravy Moldanové o spisovatelce Boženě Benešové.

Jetmarové kniha patří k titulům vydaných v prvním roce existence Odkazů.⁵⁴ K posouzení jejího přijetí máme k dispozici několik recenzí, které vyšly tiskem. Již jsem uvedl výše, že Aleš Haman ve svém textu hodnotí Jetmarové text jako vhodný příklad popularizace, která však svou argumentací občas působí příliš komplikovaně na laického čtenáře.⁵⁵ Další dvě recenze vyznívají velmi

⁵² PÍŠA, Vladimír. Nad edicí Odkazy pokrokových osobností naší minulosti, s. 4. LUX, Josef. Jubileum jedné edice. *Rudé právo*. 1976, 56(81), s. 5.

⁵³ PEŠAT, Zdeněk, O Jaroslavu vrchlickém v Melantrichu, *Česká literatura*, Vol. 29, No. 5, 1981, s. 484.

⁵⁴ JETMAROVÁ, Milena. *František Palacký: Studie s ukázkami z díla F. Palackého*. 1. vyd. Praha: Svobodné slovo, 1961.

⁵⁵ HAMAN, Aleš, Nad novou popularizační edicí, s. 248.

rozporně. To, v čem se shodují, je legitimita tématu, tedy, že je potřebné zabývat se Palackého osobností a dílem.

Velmi kritický k závěrům Jetmarové je Stanislav Budín.⁵⁶ Přesněji řečeno, Budín souhlasí s Jetmarové tezí, že jednotícím prvkem mezi oběma polohami Palackého je „liberalismus osvícenského typu“. Toto východisko umožnilo podle Jetmarové i Budína napsat velké historické dílo i reformulovat český národní program v době předbřeznové. Sporné je vysvětlení Palackého politické kariéry. Budín autorce vytýká, že se příliš drží abstraktních filozofických kategorií namísto toho, aby ukázala společenské nutnosti, které předurčily Palackého politický program k neúspěchu. Těmito nutnostmi má kritik na mysli především slabost české buržoazie, která se musela v boji proti buržoazii německé opírat o spojence z řad jiných společenských vrstev.⁵⁷ Naopak Antonín Vávra ve své recenzi na první trojici knih, vydaných v edici Odkazy, zdůrazňuje problémové zaměření Jetmarové práce a oceňuje soustředění se na klíčový problém, kterým je „zhodnocení historického významu Palackého“. Vávra na několika místech oceňuje zaměření na vnitřně rozporné Palackého dílo a na nezakrývání těchto rozporů. Konsensus nepanuje jen ohledně tématu, ale také formy: tradičně životopisná část zde nikomu z recenzentů nechybí.

Kolem životopisu Františka Palackého se koncentrují základní rysy edice Odkazy pokrokových osobností naší minulosti 60. let. Struktura knihy je podřízená klíčové otázce, kterou je vysvětlení rozporného „odkazu“ Františka Palackého a tím i jeho zakotvení v současném vztahu k minulosti. Tento vztah skrze Jetmarové dílo (a analogicky další svazky Odkazů) propojuje marxistický pohled na dějiny s českým historickým příběhem. Ostatně i kritický recenzent Stanislav Budín sdílí základní problém celé publikace. Spor mezi autorkou a recenzentem se vede o odpověď na předložený problém, a nikoliv o žánrovou čistotu, jak začne být častější po roce 1969. Tato ambice celé edice vyvrcholí o několik let později vydáním Machovcovy práce o T. G. Masarykovi.

Dobrava Moldanová se ve své knize, vydané roku 1976, zaměřila na život a dílo Boženy Benešové.⁵⁸ Božena Benešová (1873-1936) byla spisovatelka a básnířka, která měla blízko k české literární moderně a patřila mezi tehdejší významné spisovatelky. Do okruhu jejích přátel patřili zejména F. X. Šalda, Růžena Svobodová a Josef Svatopluk Machar. Benešové díla jsou obvykle zasazena do maloměstského prostředí a soustředí se na vykreslení psychologie postav.

⁵⁶ BUDÍN, Stanislav, Čtení o palackém, *Literární noviny*, vol. 10, no. 21. 1961, s. 6.

⁵⁷ BUDÍN, Stanislav, Čtení o palackém, s. 6.

⁵⁸ MOLĐANOVÁ, Dobrava. *Božena Benešová*, Melantrich, Praha, 1976.

Již od lektorských posudků bude opakujícím se motivem nutnost připomenout tuto neznámou spisovatelku.⁵⁹ V rámci recenzního řízení je výrazně kritičtější posudek literárního kritika a historika Štěpána Vlašína, který s autorkou polemizuje o významu Boženy Benešové pro českou literaturu. Spor je tedy veden o náplň pojmu „odkaz“. Vlašín s jistou dávkou shovívavosti vytyká Moldanové, že si objekt své práce příliš oblíbila a že je příliš nekritická. Nejlépe je Vlašínův postoj vidět na poznámkách k výběru ukázek z díla, které biografii doprovázejí: „*Autorka chce položit důraz na texty, které jsou málo známé. Domnívám se, že to není v souladu se záměry edice Odkazy. Naopak, připomenuty by měly být hodnoty živé, nesporné.*“ Ve Vlašínově posudku je nejvíce prostoru věnováno dílčím připomínkám k výkladu a hodnocení jednotlivých děl Boženy Benešové, přičemž řadu z nich považuje za méně hodnotné než autorka knihy. Naopak druhá recenzentka knihy souhlasí s Moldanové pozitivním hodnocením povídkové tvorby Benešové, jakožto vrcholu jejího díla. Jarmila Mourková hodnotí Moldanové knihu veskrze pozitivně jako „celistvé a uzavřené dílo“, jehož hlavní přínos považuje v představení Boženy Benešové veřejnosti.

Také recenze se zaměřují na stejný problém a tím je stanovení významu Boženy Benešové v dějinách české literatury. Literární historik Radko Pytlík ve své recenzi zdůrazňuje „zasíťování“ Benešové v dobovém literárním světě. Ať už v podobě osobní známosti (F. X. Šalda, Růžena Svobodová a další) nebo inspirace tvůrčími postupy Flaubertovými či Tolstého. Do této oblasti také míří jedna z výtek a to, že Moldanová nezohlednila srovnání s dobovým expresionismem, které by podle Pytlíka umožnilo lepší vysvětlení Benešové díla. Jinak zdůvodňuje význam Benešové Jarmila Mourková, která kromě posudku napsala i recenzi.⁶⁰ V úvodu tvrdí, že Moldanová „*splácí alespoň částečně dluh, který se zdá zasvěceným literárním pracovníkům až nepochopitelný.*“⁶¹ Tím předznamenává nezpochybnitelnost významu Benešové i přes jeho dosavadní skrytost. Sama pak souhlasně parafrázuje Moldanové závěr: „*B. Benešová je autorkou, která nejen překračuje dobový kritický realismus a zmocňuje se lidského individua v jeho vnitřním dramatu, ale je především tvůrcem, který poprvé v naší literatuře postihl konflikt mezi rodiči a dětmi jako projev krize mezilidských vztahů, jež jsou viděny zároveň sociologicky i psychologicky.*“⁶²

⁵⁹ Lektorské posudky viz Národní archiv, fond Melantrich, kart. 253.

⁶⁰ Na předsádkách knih nebyla uváděna jména lektorů. Dobový čtenář se tedy nedozvěděl o dvojité úloze Mourkové.

⁶¹ MOURKOVÁ, Jarmila. Návrat Boženy Benešové. *Literární měsíčník*. 77, 6(10), s. 116-117.

⁶² MOURKOVÁ, Jarmila. Návrat Boženy Benešové, s. 117.

Biografie Boženy Benešové je případem zařazení osobnosti, jehož logika nevycházela z pozice autorky v literárním kánonu a všechny texty ukazují na různé způsoby formulování legitimacy její přítomnosti v edici. Napětí mezi původním étosem edice a potřebou více připomínat socialistické autory se tak zviditelnilo v posudcích i recenzích na Moldanové knihu. Nízký náklad knihy tisíc pět set výtisků svědčí o tom, že v tomto případě mám co do činění spíše s neúspěšným pokusem o smíření identity edice a výběru této osobnosti.

Závěr

Podíváme-li se zpět na příběh edice Odkazy pokrokových osobností naší minulosti, pak lze formulovat několik závěrečných tezí. První z nich se zaměřuje na odpojení rozumění pojmu „biografie“ či „životopis“ v odborném diskursu a ve vydavatelské praxi. Pohled na zkoumanou edici ukazuje, že právě Odkazy naplňovaly ideál „popularizační biografie“ požadovaný autory normativních textů. Naopak o „biografické metodě“ nemůže být v případě Odkazů řeč. Tím zároveň edice zaplňovala pole nejméně přesně vymezené v odborném diskursu. Všechny texty, které jsem k tématu shromáždil, nějakým způsobem vyjadřují chápání edice Odkazy jako popularizační. Na druhé straně se v žádném z nich nevyskytuje odkaz k normativním textům odborného diskursu, který by se snažil o vztahování edice k akademickému chápání termínu biografie.

To, že autoři či recenzenti spojení s Odkazy neodkazují ke konceptu biografické metody nebo dalším pojetím biografie, neznamená, že se identita edice obešla bez vztahu k této sféře produkce poznání. Vztah k akademické produkci byl definován hierarchicky – životopisy vydávané v Odkazech byly založeny na současném vědeckém poznání, ale zároveň s ním nebyly totožné a nešlo ani o jeho pouhé deriváty. To zmiňují především lektorské posudky a řada dílčích poznámek je zaměřena právě na to, zda daný titul dostatečně „vyčerpává současnou literaturu“.

Vztahem k akademické produkci se dostávám k druhé části závěru, která se věnuje legitimitě edice. To, co spolu-utvářelo legitimitu edice, byl konglomerát silného pojetí času a s ním úzce spjatý koncept popularizace. Model času formulovaný v edici vyjadřují nejčastěji pojmy „odkaz“ a „tradice“, které můžeme parafrázovat jako pozitivní vztah k minulosti, chápané jako základ pro budování budoucnosti. Orientace na budoucnost dává zájmu o minulost status občanské povinnosti. Obecným rámcem je zde tedy lineární vize dějin zaměřená na budoucnost. V tomto ohledu bychom mohli na způsoby vztahování se k času uplatnit model futuristického času, jak ho chápe Francois Hartog.⁶³ Futuristický

⁶³ HARTOG Francois, Na cestě k nové historické situaci, *Slovo a mysl*, 27, 7/2017. s. 238-250.

proto, že nedílnou součástí motivace k nahlížení do minulosti je přesvědčení o možnosti směřování k lepší budoucnosti. Tyto prvky se objevují jak v textech samotných životopisů, tak v recenzích a lektorských posudecích.

Součástí konceptu popularizace byla i snaha o přenos vědeckých poznatků mezi širší obecnost napříč pomyslnou hierarchií v přístupu k poznání. To ovšem nebyl hlavní charakteristický rys toho, co si doboví autoři představovali pod pojmem popularizace. Z textů, obklopujících edici Odkazy, vyplývá, že obsah tohoto pojmu byl definován skrze aktualizaci konkrétního historického problému, či literárního díla. Čtenáři měla popularizační kniha samozřejmě nabídnout komplexní informace, ale především ho konfrontovat s klíčovou otázkou výkladu díla dané osobnosti a jejím umístěním na pomyslnou časovou osu historického příběhu „pokrokových tradic“. Musel tak být smířen Palacký pokrokový a Palacký vůdce buržoazie. Obecně lze říci, že biografická edice se stala místem smířováním národního a marxistického historického narativu ve funkční celek, jehož společným jmenovatelem byl výše popsáný model času.

Nelze pominout, že výše představený komplex tvořící legitimitu vydávání životopisných prací v Odkazech, podléhal vývoji v interakci se společensko-politickým vývojem československé společnosti. Výše popsaná charakteristika platí od založení edice po celá šedesátá léta. Po nástupu normalizace dochází k posunům v textech produkovaných kolem Odkazů. Nejvýznamnějším je oslabení aktualizací rázu popularizace, a naopak posílení tlaku na věcnou správnost a srozumitelnost podání. V recenzích se tak spory o výklad konkrétní osobnosti objevují méně často, než tomu bývalo v letech šedesátých. Dochází tak k depolitizaci pojetí popularizace. Přestože se i nadále v pramenech setkáme s tezemi o „pokrokovosti“ a „tradicích“, lze mluvit o erozi původního silného aktualizací etosu celé edice.

Ze studia archivu, který jsem kolem Odkazů shromáždil, vyplývá, že nelze na tomto výzkumném poli mluvit o „socialistické biografii“ nebo v jiných obdobně obecných pojmech. Pojem biografie na sebe v různých kontextech a ve spojení s různými díly vázal rozličné významy a pojetí. Zatímco pro řadu akademiků byla biografie především způsobem, jak popsat kolektivní procesy dějinného vývoje, autoři publikující v Odkazech jsou jednou chváleni za přesvědčivé propojení „života“, „doby“ a „díla“ a jindy napadáni za nepřesvědčivou aktualizaci či příliš biografický přístup. Edice Odkazy představovala v českém prostředí modernistické pojetí biografie, vycházející z přesvědčení o vlivu osobnosti na celek dějin. V tomto modernistickém rámci se tak aktualizuje řada možností, jak životopisné psaní uchopit od esencialistického pojetí biografie jako stabilního popsání

příběhu po komplexní sociologizující pojetí. Chceme-li se tedy zabývat teorií či historií biografického žánru, je třeba si být vědom toho, že „biografie“ není stabilním objektem, který lze zkoumat vždy stejným způsobem, ale jedná se o pojem, jehož obsah se utváří na průsečíku dobových diskursivních praktik a dispozitivů. Příklad Odkazů pokrokových osobností naší minulosti je příkladem úspěšného vytvoření takového průsečíku na ose popularizace – biografie – tradice, opírajícího se o zázemí stabilní nakladatelské instituce.

SEZNAM PRAMENŮ

Archivní prameny

Národní Archiv, fond Melantrich, kart. 253 a 254.

Vydané prameny

BUDÍN Stanislav, Čtení o palackém, *Literární noviny*, vol. 10, no. 21. 1961, s. 6.

CENEK, Svatopluk. *Základní pojmy literatury*: [pomocný materiál pro individuální studium jazyka českého učitelů 6.-11. postup. Roč. škol všeobecně vzdělávacích]. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956.

ČERVINKA Miroslav, O užitečnosti biografie, *Česká literatura*, 1963/4, s. 263-265.

FORMÁNEK, Miloslav a PROCHÁZKA, Václav, *Myšlenkový odkaz Karla Havlíčka Borovského*. Praha: SNPL, 1961.

HAMAN Aleš, Nad novou popularizační edicí, *Česká literatura*, 1962/2, s. 247-249.

HAMAN, Aleš. Tři publikace k Havlíčkovu jubileu. *Česká literatura*. 6208, 10(3), s. 369-371.

HAVRÁNEK, Jan. *Úvod do studia dějepisu: učební texty pro dálkové studium na pedagog. institutech*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

HRABÁK, Josef. *Úvod do studia literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977.

HROCH, Miroslav a kol. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985. 304 s. Učebnice pro vysoké školy.

CHALUPNÝ, Emanuel. *Karel Havlíček*, KNHB, Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1959.

- JETMAROVÁ, Milena. *František Palacký: Studie s ukázkami z díla F. Palackého*. 1. vyd. Praha: Svobodné slovo, 1961.
- MACHOVEC, Milan. *Tomáš G. Masaryk*. 1. vyd. Praha: Svobodné slovo, 1968.
- MOLDANOVÁ, Dobrava. *Božena Benešová*, Melantrich, Praha, 1976.
- MOURKOVÁ, Jarmila. Návrat Boženy Benešové. *Literární měsíčník*. 77, 6(10), s. 116-117.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Božena Němcová*. SNKLHU, Praha: SNKLHU, 1961.
- NIKLÍČEK, Ladislav a kol. *Průručka ke studiu dějin mezinárodního dělnického hnutí a KSČ*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963.
- LUX, Josef. Jubileum jedné edice. *Rudé právo*. 1976, 56(81), 5.
- PAVELKA, Jiří a POSPÍŠIL, Ivo. *Úvod do literární vědy*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, Fakulta filozofická, 1978.
- PEŠAT Zdeněk, O Jaroslavu vrchlickém v Melantrichu, *Česká literatura*, Vol. 29, No. 5, 1981, s. 484.
- PETŘÍČEK Miloslav, Popularizovat, ale jak?, *Literární noviny*, 1963/4., s. 4.
- PÍŠA, Vladimír. Nad edicí Odkazy pokrokových osobností naší minulosti. *Tvorba*. 1982, 4.
- POLÁK, Josef. Tři literárněhistorické práce. *Rudé právo*. 1963, 43(149), 3.
- POLÁK Josef, Šest monografií, *Červený květ*, 1963/8, s. 254-356.
- POLIŠENSKÝ, Josef. Úvod do studia dějin novověku. 1. vyd. Praha: SPN, 1956.
- R. Odkazy velkých osobností naší minulosti. *Náboženská revue církve československé*. 6012, 31(6), 96.
- SVOBODA, Jiří. *Úvod do studia literární vědy*: [určeno stud. denního studia, studia při zaměstnání i postgraduálního studia]. 1. vyd. V Ostravě: Pedagogická fakulta, 1985.
- ŠTĚPÁNEK, Vladimír a kol. *Teorie literatury*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1965.
- TIMOFEJEV, Leonid Ivanovič. *Teorie literatury: Základy lit. vědy*. 1. autoris. vyd. Praha: SNPL, 1953.
- VÁVRA, Antonín. První svazky odkazů. *Tvorba*. 1962, 27(18), 416.

SEZNAM LITERATURY

BOURDIEU, Pierre, Biografická iluze, In: BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998. ISBN 80-7184-518-3, s. 56-62.

BRADLEY Arthur, RAWES Alan, *Romatic biography*, Routledge, London 2003. ISBN: 978-0754609933

CAINE, Barbara. *Biography and history*. 1st pub. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. vii, 152 s. Theory and history. ISBN 978-1-4039-8725-9.

CLARK, Katerina. *Sovětský román: dějiny jako rituál*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2015. 411 s. Šťastné zítřky; sv. 18. ISBN 978-80-200-2403-9.

HALADA, Jan. *Encyklopedie českých nakladatelství 1949-2006*. 1. vyd. Praha: Libri, 2007. ISBN 978-80-7277-165-3.

HAMILTON, Nigel. *Biography: A Brief History*, Harvard University Press, Cambridge / London, 2009. ISBN: 978-0674034716.

HANSEN, Signe Lindskov, The programatic function of biography, In: SÖDERQVIST, Thomas (Ed.), *The History and Poetics of Scientific Biography*, Routledge, London and New York, 2007. ISBN: 978-075465181, s. 135-154.

HARTOG Francois, Na cestě k nové historické situaci, *Slovo a smysl*, 27, 7/2017. s. 238-250.

KOLÁŘ, Pavel a PULLMANN, Michal. *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2016. ISBN 978-80-87912-62-1.

KRIS, Ernst a KURZ OTTO, *Legenda o umělci: historický pokus*, Arbor vitae, Řevnice, 2008. ISBN 78-80-87164-06-8.

RENDERS, Hans a Binne DE HAAN. *Theoretical discussions of biography: approaches from history, microhistory, and life writing*. Lewiston: The Edwin Mellen Press, 2013. ISBN 978-0-7734-4092-0.

ŘEZŇÍKOVÁ Lenka, Biografie jako textová a sociální praxe. Ke konjunkturu žánru na prahu moderny, *Dějiny – Teorie – Kritika*, no. 1, 2015, s. 93-117.

SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepiscevtví: stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950-1970)*. Vyd. 1. V Praze: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011. 508 s. České dějiny; sv. 2. ISBN 978-80-7308-378-6.

SÖDERQVIST, Thomas (Ed.), *The History and Poetics of Scientific Biography*, Routledge, London and New York, 2007. ISBN-13: 978-0754651819, s. 121-134.

STORCHOVÁ, Lucie. *Conditio humana - konstanta (č) i historická proměnná?: koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*. Praha: Fakulta humanitních věd Univerzity Karlovy, 2007.

VEYNE, Paul. *Foucault, jeho myšlení, jeho osobnost*. Překlad Petr Horák. V českém jazyce vydání první. Praha: Filosofia, 2015. 207 stran. ISBN 978-80-7007-441-1.

O autorovi

Václav Sixta je doktorandem na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Ve svém výzkumu se zabývá teorií žánru biografie v kontextu historické vědy.

Email: vaclav.sixta@volny.cz